

BİR TÜRK KADISININ YAZDIĞI ATİNA TARİHİ
(*Târih-i Medinetü'l-hükemâ*)*

Cengiz Orhonlu

Osmanlı tarihçiliğinin genel olarak bir tahlili veya muhteva araştırması yapılmamıştır. Osmanlı tarihçiliğinin meydana gelmesi ve gelişmesi hususunda bazı araştırmalar yapılmış¹ olmasına ve muhtelif mes'eleleri üzerinde durulmasına² rağmen, muhtelif devirleri kapsıyan ve çeşitli grupları, üslûpları gösteren araştırmalar henüz yapılmamıştır. Gerçi XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir resmî tarihçi (vak'anüvis) okulu ile özel tarihçiler okulu diye bir ayırım yapılabilir. Ancak tarih eserlerinin sathî bir tetkikinden genel tarihler, muayyen devreler arasını veya bir devletin tarihini ihtiva eden tarihler, tercüme-i haller, şehir tarihleri gibi bir sınıflandırma da yapılabilir. Şüphesiz daha derin ve bütün eserlerin tahlili sonucunda yapılacak bir araştırma daha başka konularda sınıflandırmayı ve Osmanlı tarihçiliğinin ele aldığı konuları ortaya koyabilir.

* Bu yazı 1970 de Atina'da toplanmış olan II. Milletlerarası Güney-doğu Avrupa ve Balkan Tetkikleri kongresinde okunmuş olan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

1. Meselâ bk. Halil İnalçık, *The rise of Ottoman Historiography; Historians of the Middle East*, London 1962, s. 152-167; V. L. Ménage, *The beginnings of Ottoman Historiography, Historians of the Middle East*, s. 168-179.

2. Meselâ bk. Halil İnalçık, *The rise of Ottoman Historiography*, s. 152-167; V. L. Ménage, *The beginnings of Ottoman Historiography*, s. 168-179; G.L. Lewis, *The Utility of Ottoman Fethnames*, s. 192-196; Ercüment Kuran, *Ottoman Historiography of the Tanzimat*, s. 422-429; Bernard Lewis, *The use by Muslim Historians of non-muslim sources*, s. 180-191. Bu tetkiklerin hepsi *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis and P.M. Holt, London 1962'de çıkmıştır.

Kütüphanelerde mevcut yazma eserlerin tetkikinden Amasya³, Bursa⁴, Edirne⁵, Isparta⁶, Bağdad⁷, Halep, İstanbul⁸, Belgrad⁹, Şam¹⁰, Üsküp¹¹, Bosna¹², Mekke, Silistre¹³ gibi şehirlere aid yazılmış şehir tarihleri görül-

3 Mustafa Vâzih, *Belâbilî'r-râsiyye fi riyâz-ı mesûlî'l-Amasiyye*, Amasya-Bayezid Kütüphanesi, nu. 11833. Eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır (T.Y. 2217). Yazarı hakkında ilk defa İhsan Sabuncuoğlu (*Mustafa Vâzih, Çorumlu*, 11, 13 (1939)) bilgi vermektedir. Bundan başka Osman Fevzi el-Amasî'nin *Amasya meşâhiri* (Amasya-Bayezid kütüphanesi, nu. 11941), Osman Fevzi Olcay'ın *Amasya Tarihi* de (Topkapı Sarayı Müzesi, Yeniler kitaplığı, nu. 774) zikredilmelidir. Son iki eserin yazarı aynı olup, bu eserler 1933'den sonra yazılmıştır.

4 İsmail Belig Bursavî, *Tarih-i Bursa, Güldeste-i riyâz-ı irfân ve vefeyât-ı dânişverân-ı nâdireddân*, Bursa 1302.

5 Bk. Sevim Üngün, *Abdurrahman Hibri ve Enisü'l-mesâmirini* (basılmamış doktora tezi), Edebiyat Fakültesi, Tarih ktp.; *Tarihçe-i Örfi Mahmud Ağa*, Üniversite ktp., T.Y. 3612 : Bunun hakkında bk. Orhan F. Köprülü, *Cevri tarihî'nin mahiyeti ve kıymeti*, *Tarih Dergisi*, sayı 1 (1949), s. 53-66; Bâdi Ahmed Efendi, *Riyâz-ı belde-i Edirne*, Edirne Selimiye Ktp., 3 cilt; Dayezâde Mustafa, *Edirne'de Selimiye Câmii*, Ali Emiri ktp., Tarih kısmı, nu. 1341; bunun neşri için bk. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sayı 3, 4, 5 (İstanbul 1338).

6 Böcü-zâde Süleyman, *Isparta Tarihi*, Isparta Halil Hamid Paşa ktp.

7 Nazmi-zâde Murtaza, *Gülşen-i hülefâ* (1638-1717), İstanbul 1143; Resül Havî Kerkükî, *Devhatü'l-vüzerâ* (1718-1821), Bağdad 1246.

8 Lâtîfi, *Tarihnâme-i İstanbul*, Arkeoloji Müzesi Ktp., nu. 341; Hüseyin Ayyansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, İstanbul 1281, 2 cilt; Mehmed Raif, *Mir'at-i İstanbul*, İstanbul 1314, C. I. bu eserin ikinci cildi basılmamıştır.

9 *Belgrad Fetihnâmesi*, Es'ad Efendi ktp., nu. 2175/2; Râşid, *Tarih-i vak'a-i Hayret-nümâ*, İstanbul 1291, bu birinci cildi olup, diğer cildi yazma halinde Ali Emiri Efendi kütüphanesinde.

10 Mihail Barik, *Tarihü's-Şam* (1720-1782), nşr. Kostantin Libaga Harisa 1930; Ahmed el-Hallak, *Havadisü'd-Dımsşk*, Kahire 1959; George M. Haddad, *The interests of an Eighteenth Century chronicler of Damascus, Der İslâm*, XXXVIII (1963), s. 258-271.

11 Üsküplü Salih Asım, *Üsküp tarihçesi*, Topkapı Sarayı Müzesi, Sultan Mehmed Reşad kütüphanesi, nu. 616; Salih Asım Rüstembeyoğlu, *Üsküp tarihi ve civarı*, Üsküp 1932.

12 Hacı Hüseyinoviç Salih (ölm. 1888), *Tarih-i Bosna veya Tarih-i diyâr-ı Bosna* (XV-XIX. asırlar), Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü kütüphanesinde bulunan müellif hatı nüsha. M. Enver Kadiç (1856-1932) kırk yıllık gayret sonucunda *Tarih-i Bosna* veya *Kronik* adı ile bilinen 28 ciltlik bir eser yazmıştır. Bu eser 1364-1927 yıllarındaki olayları içine almaktadır. 3 nüshası mevcut olup, ikisi Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey ve Şarkiyat Enstitüsü kütüphanelerinde bulunmaktadır. Üçüncü nüshanın yazar tarafından Türkiye'ye gönderildiği bilinmekle beraber, hangi kütüphanede olduğu öğrenilememiştir.

mektedir. Hatta başka şehirler hakkında da yazılmış eserler ve risâleler bulunmaktadır. Bir de herhangi bir sefer dolayısı ile yazılmış fetih-nâme şeklinde eserlerde de¹⁴ ele geçirilen şehirler ve bu şehirlerde yapılan ilk îmar faaliyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Türk kütüphanelerinin tasnif işlemi tamamlandııkça yukarıda misâl olarak zikrettiklerimiz arasına yenilerinin katılması mümkündür. Nitekim Topkapı Sarayı müzesi kitaplığında Atina şehrine ait bir tarih eseri geçenlerde bulunmuştur (Revan kitaplığı nu. 1411)¹⁵. Eserin ismi *Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*'dır. Bu isim orta çağ islâm yazarları tarafından diğer şehirlere verilen adlar gibi¹⁶ Atina şehri için kullanılmıştır. Yazar da bundan dolayı eserine aynı ismi vermiştir¹⁷. Eserin son kısmında bazı yapıların noksan olması sebebi ile eser ve yazarı hakkında tam bir fikir elde edilememektedir. Bununla beraber eser, 1715 yılına kadar yalnız Atina değil, Eğriboz (İğriboz) ve Mora havalisi tarihini de içine almakta olup 1738 yılından sonra kaleme alınmıştır.

I. Eski-Çağ tarihi ve Osmanlı tarihçileri

Osmanlı cemiyeti eski devir tarihleri ile de ilgilenmiştir. Bunu muhtelif eserlerin baş kısmında bulunan o devre ait verilen bilgilerden anlamak mümkündür. Bunun dışında Osmanlı aydınları ve yazarları arasında da o devre özel ilgi duyanlar çıkmıştır. Hatta müstakil mahiyette eserler ve ri-

13 Mahmud Sâbit, *Tarih-i cedid-i Silistre*, Wien, National Bibliothek, nu. 1121/2.

14 Meselâ Girid seferlerinden bahseden *Tarih-i Kandiye* adlı eser, bu kabil eserler arasında sayılmalıdır (İzmir - Millet Kütüphanesi, nu. 24/510); yazarı bilinmeyen bu eserin diğer bir nüshası *Fetih-nâme-i kal'e-i Kandiye* adını taşır (Pertsch, Berlin ktl., nu. 52). Yusuf Nabi'nin *Tarih-i Kamanîçe* adlı eseri de aynı şekilde kalenin fethi ve fethinden sonra bir Osmanlı şehri haline getirmek için yapılan faaliyetler anlatılmaktadır (İstanbul 1281). Bu kabil eserlerin hareket noktası askerî faaliyeti bütün ayrıntıları ile hikâye etmek şeklinde özetlenebilir.

15 Bu eser Fehmi Edhem Karatay tarafından ilk defa tanıtılmıştır (*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğu*, İstanbul 1961, c. I, s. 326). Fakat yanlış olarak *Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*'nın bir tercüme olduğu belirtilmiştir. Halbuki eserin yazarı muhtelif yerlerde (2 a, 8 a, 127 a, 147 a, 229 b v.s.) eserinin toplama bir eser olduğunu ifade etmektedir.

16 Bunun için bk. Adnan Sadık Erzi, *Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar*, *Belleten*, sayı 53 (Ankara 1950), s. 96-100.

17 «Atina Medinetü'l-hükemâ namıyla şöhratyâb olmağın tercüme ve cem'i tedvini tasnîm olunan kitabın dahi nâmı Târih-i Medinetü'l-hükemâ tesmiye olunmuştur» (yp. 4 a).

sâlelerin kaleme alındığı görülmektedir. Osmanlı aydın ve yazarlarının Eski-çağ ile ilgilenmeleri muhakkak ki İstanbul'un fethinden sonra olmuştur. İstanbul'u aldıktan sonra bu şehirdeki mimarî anıtlara, özellikle Ayasofya'nın mimarisine ilgi duyanlar artmıştır. Bu ilgi sonucunda olacak ki daha Fatih devrinde buna dair bir eser yazılmıştır. Derviş Şemseddin Karamanî adlı bir yazar *Tarih-i bina-i Ayasofya* adı ile bir eser yazmıştır¹⁸. Derviş Şemseddin Karamanî eserini önce Farsça yazmış sonra Türkçe'ye çevirmiştir¹⁹; eserde Bizans'ın aynı adlı bir hükümdar (Vejudun) tarafından kuruluşunu anlattıktan sonra, imparator Kostantin zamanında şehrin yeniden tanzim ve imar edilmesini ve nihayet Jüstinyen zamanında Ayasofya'nın nasıl inşa edildiği anlatılmaktadır²⁰. Eser, şehrin Fatih devrinde fethedilmesi ile sona erdirilmektedir. Bir diğer eser de yazarı belli olmayan *Tarih-i Ayasofya*'dır²¹. Bu eser de Bizans'ın kuruluşu ile başlamakta olup, daha sonra bu şehre karşı islâmların yapmış oldukları bütün muhasara teşebbüsleri tarih sırası ile kaydedilmekte ve İstanbul'un fethedilmesi ile sona ermektedir. Bu tip eserler arasına XVII. yüzyılın meşhur yazar ve düşünürü Kâtip Çelebi'nin «*Tarih-i Kostantiniye ve Keyasira*» adlı eseri de ilâve edilmelidir²². Bunlardan başka Ali el-Arabî'nin 1564/1565 (h. 972)'de kaleme aldığı «*Tarih-i Kostantiniyye ve Ayasofya*»²³, Yusuf b. Musa'nın tercümesi olan «*Tarih-i Kostantiniyye*»²⁴ adlı eserler de vardır. Bunlar dışında genel mahiyette yazılmış bir takım eserlerde bazı kısımlar İlk-çağ tarihine ayrılmıştır. Meselâ Hüseyin Hezarfen'in 1673'de tamamladığı «*Tenkihü't-tevârih*» adlı eserin altıncı faslı Grek ve Roma tarihine hasredilmiştir; yedinci faslı İstanbul'un

18 Üniversite kütüphanesi, T. Y. 259. Eserin ismi «*Tercüme-i Tarih-i Cami-i Ayasofya*» diye de geçmektedir. Eserin bir nüshası T. Y. 2637'dedir. Ayrıca Topkapı Sarayı, Revan Köşkü ktp., nu. 1948'de de bir nüshası vardır.

19 «*Tafsîl-i cezire-i heft cebel lei ma'rûfudur. Be-ka'l'e-i Kostantin rumî dilince feylesofân-ı mâziye dakika mezc edüp târihin bi kusur derc eylemişlerdir. Olsa tâliblere emel-i vâzih olup pâdişâhân-ı cihân penâha tuhfe-i el-fakir armağan olmağışün Derviş Karamanî...*» (3 a).

20 Aynı eser, 3 a, 3' b, 4 a, 4 b.

21 Üniversite kütüphanesi, T. Y. 2605; eser 28 yaprakтан ibarettir.

22 Asıl adı «*Revnaku's-saltana*»dır. 1579'a kadar geçen olayları bir eserden tercüme ettirme veya ilâve yolu ile meydana getirmiştir. Eser, aslında birkaç kişi tarafından yazılmış ve zamanla zeyiller eklenmiştir. Eserde Bizans devletinden de Selçuklulardan da bahsedilmektedir.

23 Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Kütüphanesinde bulunmaktadır (nu. 1640).

24 Nüshası için bk. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan kütüphanesi, nu. 1998/2.

kuruluşu ile Bizans devrine ayrılmıştır^{24a}. Kezâ Müneccim-başı Şeyh Ahmed Dede Efendi (1631-1702)'de aynı şekilde «*Sahaiü'l-ahbâr*» adlı eserinde ilk çağ tarihinden bahsetmektedir. Onun eserinin birinci cildinin büyük bir kısmı İslâm öncesi diğer milletlerin tarihine aittir. Persler, Araplardan bahsettiği gibi, Roma ve Yahudi tarihinden de bahsetmiş ve bu bilgileri muhtemelen İbn Haldun'dan almıştır²⁵. Bu eserler dizisini bahis konumuz olan ve XVIII. yüzyılda yazmış, yani 1738'de son şeklini vermiş olan Atina kadısı Mahmud Efendi'nin tercüme ve telif sureti ile toplama mahiyetinde bir eseri olan «*Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*» izlemektedir. Nihayet bu kabil eserlerin bildiğimize göre en sonuncusunu da Eğribozlu Melek Ahmed Paşa (1871/72=h. 1288)'nin yazdığı «*Tarih-i kudema-yı Yunan ve Makedonya*» teşkil etmektedir²⁶. Şüphesiz bu hususda daha başka eserler yazılmıştır. Kütüphanelerin devam eden tasnifinde de yenilerine rastlamak mümkündür. Burada, Osmanlı tarihçilerinin ilk çağ hakkındaki bilgilerini tespit etmek ve bakış açılarını tetkik etmek ve nihayet devirlerine göre verdikleri bilginin batı ile mukayesesini yapmanın ayrı ve çok önemli bir araştırma olacağını ifade etmek ile iktifa edeceğiz.

II. Atina Tarihi (*Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*)'nin yazarı

Yazar hayatına ait bazı ayrıntılı bilgi verdiği halde, maalesef ismini zikretmemektedir; bir ihtimal olarak belki eserin noksan kısımları arasında zikretmişti. Yazar aslen İstefe (Thebes) ve Eğriboz (İğriboz) adası havalisinde yaşayan bir aileye mensup idi. Atina'ya resmen kadı olarak tayin edildiği zaman bile ailesi İstefe'de yaşıyordu²⁷. İlk öğrenimine ailenin bilgili ve

24a) *Tarih-i Devlet-i Rumiye* adlı eser, ashında (Üniversite Ktp., T. Y. 2641) *Tenkîh-i Tevârih-i mülûk*'ün biraz değiştirilmiş iki kısmından ibarettir (R. Anhegger, *Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı devlet teşkilâtına dair mülâhazaları, Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s. 365).

25 Bunun için bk. Bernard Lewis, *The use by Muslim historians of non-muslim sources, Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis and P. Holt, London 1962, s. 186 v.d.

26 1871/72 (h. 1288)'de vefat eden bu zat, Fransızca ve Rum dillerini biliyordu. Eserini eski Grek tarihlerinden toplama sureti ile hazırlamış ve yazmıştır. Eserin bilinen bir nüshası vardır. Süleymaniye Genel Kütüphanesi, Bağdadlı Vehbi Efendi, nu. 1121. Eserin bir diğer nüshası da Üniversite kütüphanesinde (T. Y. 2454) bulunmaktadır.

27 «... gerçi vatan-ı asullarımız olan İstefe ve İğriboz ve Atina'da vâkı' akraba ve ta'allukat sılası ecr-i cezilden ihrâz eyledük ve bâ-husûs entihâ-i serhâd sevâbına dahi nâil olduk...» (yp. 267 a).

yaşlı üyelerinin rehberliği altında başladı. Bununla beraber, gördüğü eğitim, İstanbul'daki seviye ile mukayese edildiği zaman yetersizdir. Bu durumu bilen ve tahsilden gayenin ilmi yaymak olduğuna inanan yazar, devrine göre yüksek tahsil imkânını temin için İstanbul'a gitmeye karar verdi. Bunu gerçekleştirmek için de tahminen 1672 yılında İstanbul'a gitti²⁸. İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed'in inşâ ettirdiği medreselerden Fâtih câmii etrafındaki -Karadeniz tarafında bulunan- medreselerin çifte ayağında yer almış olan bir köşe odasına yerleşmiş ve 12 yıl burada öğrencilik yapmıştır. Fâtih medreselerinde devrin tanınmış ve bilgili ilim adamlarından ders görmüştür. Meselâ Ömer Efendi'den sarf ve nahv, Yetikli Efendi'den âdâb, Mustafa Efendi'den mantık, tefsîr, ferâiz ve cüzîyat, hüllâsa-i hesab, rub'-ı dâire ve usturlâb gibi dersler gördü; Bıçakçı mescidi imamı Sofu Abdullah Efendi'den hadis ve maani nüshalarını, Ayasofya şeyhi Fâzıl Süleyman Efendi'den Buhârî, Mutavvel ve Kadı Beydâvî tefsirini tetkik etmiş ve öğrenmiştir. Yazarın öğrencilik hayatı 12 yıl sürdüğü halde ilim muhitlerinde iki yıl daha kalmıştı; İstanbul'da ikamet süresi 16 yıl olup, bu süre içinde de evlenmişti²⁹. Tahsilini tamamladıktan sonra kadı olmak için müracaat etmişti; ancak, bu konuda yapılan imtihanda, kendi ifâdesine göre talihsizliğe uğramıştı. Zira imtihan hey'etinin sorduğu sorulara sert cevaplar vermesi, imtihanı kazanmasına rağmen daha iyi bir yere tâyin edilmesine engel olmuştu; o sırada boş bulunan ve kendisi için de yabancı olmıyan Atina kadılığına

28 «... ancak tahsîl-i ulûmdan maksâd-ı aksâmız olan kemâyenbağî neşr-i ulûma muvaffak olmadık ve 1110 senesinde ibtilâ-i fetvâ-ı Atina nasib oldu» (yp. 267 a).

29 «bin.... dört senesinde Âsitâne'ye hicret edüp edüp on iki sene Fâtih-i ekber merhûm ve mağfâr Sultan Mehmed bin Murâd Han tâbe serâhuma ve ca'le'l-cenne mesrahumanun medreselerinden Karadeniz tarafında çifte ayağının köşe odasında on iki sene tâlib-i ulûm-ı şitta olup ve el-hamdülillahi te'âlâ mütedâvil olan ulûm nüshalarının müteberlerini sarf u nahv'i Ömer ve Yetikli Efendi'den ve âdâb ve mantık [ve] tefsîr-i Mehmed Efendi'den ve mumâileyhden ferâiz ve bi'l-cümle cüzîyat, hüllâsa-ı hesab ve rub'-ı dâire ve usturlâb görülmüşdür. Fıkıh ve hadis [266 b] ve ma'âni nushaları Bıçakçı mescidi imamı Sofu Abdullah Efendi'den görülmüşdür. Mutavvel ve Hayalî ve Neccârî (?) ve tefsîr-i Kadı Ayasofya şeyhi Fâzıl Süleyman Efendi'den ta'allûm olunmuşdur; ve Molla Cılay [Celâleddin]-i Devvânî ve isbât-ı vâcib ü hikmetü'l-ayn ve muhtasar müntehaları Yek-çeşm İsmâ'il Efendi'den ta'allûm olunmuşdur. Bi-avnihi te'âlâ İstanbul'da derin-ı medresede ve birumunda on dört sene sâkin olduk ve bu cümle ulûm sene-i mezburda ta'allûm olunmuşdur; ve ba'dehu İstanbul'da tezevvüc olunup ve oniki sene mülâzemetimiz olup» (yp. 266 a, 266 b).

tain edilmişti³⁰. Bununla beraber, kadı olarak çalışmaya başladıktan sonra hem şehirden ve hem de insanların çok hoşlanmış ve burada uzun yıllar hizmet etmiştir. Atina kadılığına tayini 1688 (hicrî 1100) yılında vuku bulmuş olup, o tarihten sonra 27 yıl Atina kadısı olarak bulundu; Atina'ya tayin tarihi³¹ Venediklilerin Atina muhasarası tarihine rastlar ki, bu muhasara sonunda Atina'ya altı ay sahip olmuşlardı³². Bundan anlaşılıyor ki fiilî olarak derhal görevine başlayamamıştır; Atina tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra görevine fiilen başlamıştır ve 1715 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Zikredilen tarihte Şehit Ali Paşa'nın Mora seferine şahit olmuştur; bilindiği gibi bu sefer bir Osmanlı zaferi olarak nihâyete ermiş ve Mora geri alınmıştır; hatta yazarımız serdarın çok yakınında bulunarak onun dikkatini çekmiş ve Mora seferine onun emri ile katılmıştır. Bu sefer safahati arasında, Anabolu kalesinin fethi için yapılan mücadeleyi askerlerden ve esirlerden dinlemiştir (281 a). Ona göre Anabolu 18 receb 1127'de fetholunmuştur³³.

Bu sefer vesilesi ile resmî belgelerin yardımıyla yazarın ismini öğrenmek imkânını bulmuş oluyoruz. 10 eylül 1715 (19 şaban 1125) tarihli bir belgede³⁴ Atina kadısının ismi Mahmud olarak zikredilmiştir. Şehit Ali Pa-

30 «ve medrese imtihanında bir mikdar huşunetimiz zuhûrunda Atina fetvası mahlûl olmağla fakîri Atina'ya atdılar âb u danımız (?) dünyâ'da kenarda verildi» (yp. 266b).

31 Atina kadılığında ondan evvel bulunan kimse muhtemelen Abdullah Efendi idi (Başbakanlık Arşivi, İbnü'l-Emin tasnifi, Evkaf kısmı, nu. 478).

32 Venedikliler Atina'yı 11 şubat 1688'de muhasara etmişlerdi (*Venetian occupation in Athens, 1687-1688, from the Istoria of Cristoforo Ivanovich*, ed. by James Morton Paton, Cambridge 1940, s. 39). Râşid ve Silâhdâr bu konuda herhangi bir tarih vermemektedirler. Bu arada Eğriboz'u muhasaraya gelen Venedik amirali Francesco Morosini'yi (1618-1694) Eğriboz muhafızı Vezîr Çelebi İbrahim Paşa'nın Atina gibi bir kaleyi teamüle aykırı olarak savaşla almak sureti ile tahrib ettiğinden dolayı tenkid ettiğine işaret edelim (Silâhdâr Mehmed Ağa, *aynî eser*, II, 371, 372). Çelebi İbrahim Paşa Francesco Morosini'ye gönderdiği haberde Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye'yi ve Uyvar'ı şehri tahrib ederek zabtetmemek için uzun müddet muhasara ettiğini de misâl olarak zikretmişti:

33 «Yed-i müeyyedlerin takbil murad eylediğimizde vermeyüp bir avuç altın ihsânıyla mesrûr-ı hurrem buyurdular ve Mora'ya takib etsün deyü فرمان buyurdularını Tezkireci Habeşi-zade fakîre tabliğ buyurdular ve fakîr dahi takibde kusûr etmeyüp ol sefer-i zafer rehberde ma'yyet eyledük» (273b).

34 Başbakanlık Arşivi, İbnü'l-Emin tasnifi, Evkaf kısmı, nu. 7393.

şa Anabolu'yu ele geçirdikten sonra onu, bu şehirde tesis ettiği evkafa nâzır ve câmiine vaiz «cuma şeyhi» tayin etti³⁶. Mahmud Efendi bu görevi Atina kadılığı ile birlikte ifâ etti. O, 1738 yılında sonradan sadrâzam olmuş olan Muhsin-zade Mehmed Paşa'nın³⁶ himâyesinde Anabolu'da yaşıyordu; Anabolu, Mora eyâletinin merkezi idi³⁷. Yazar 1715 yılında önce iki defa İstanbul'a gidip gelmiş ve hatta bu arada hac farizasını dahi edâ etmişti.

Yazarın Atina kadılığından ne zaman ayrıldığı bilinmiyor. Kendi ifâdesine göre 27 yıl kadılık yaptığına göre muhtemelen 1715 yılından sonra başka bir yere terfien tâyin edilmesi icab etmektedir. 1738 yılında Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın vâililik yaptığı Anabolu'da bulunuyordu; burada kadı olarak bulunduğu muhakkaktır. Zira Anabolu o tarihlerde Mora eyâletinin merkezi idi ve yazar da muhafız bulunan Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın himâyesine nâil olmuştur. Yazar hakkında bildiğimiz şeyler ve sahib olduğumuz bilgi bunlardan ibarettir.

III. *Tarih-i Medinetü'l-hükemâ* ve mahiyeti

Yazar bahis konusu olan eserinden başka 1710 yılında «*Tuhfetü't-tüccâr*» adlı fıkha dâir Arapça eserin tercümesi ile birlikte gene Arapça'dan tercüme ettiği «*Tuhfetü'l-guzât*» adlı iki eseri daha olduğunu ifâde etmek-

35 «ve ba'dehu evkaf-ı Anabolu mürtelikası için fermân eylediği ve fakir mütercimi kendi ihyâ eylediği câmi-i şerifde cum'a şeyhi ve evkafı nâzırı eyledi» (yp. 285 a). Şehit Ali Paşa'nın Anabolu kalesinde ihyâ ettiği câmiin evkafı için bk. MAD, *Defter-i emlak ve evkaf* (nu. 1360). Kezâ Tapu-Kadastro Arşivi, Kuyud-i kadime, nu 24. *Defter-i mufassal-ı Liva-i Mora, cilt I, s. 13 a, 13 b.*

36 O, birinci defa 1765-1768, ikinci defa 1771-1774 arasında olmak üzere iki defa sadrâzamlık yaptı.

37 «1150 senesi tarihi evâhırında Anabolu ka'ası muhafazasına tayin buyurulan vezir-i bi-nazir ki dâima müdebbir bir vüzerâyı âsâf ser(?) ve fî'l-kerem ulu'l-himem Bermekî ve hatim nesim vezir ibn vezir Mehmed Paşa ibn sadaret-i uzma şerefile şerefyâfte olan Muhsin-zâde Abdullah Paşa yesserallahu te'âlâ lehuma [2 b] mayürid ve ma-yeşa hazretleri bu hakir-i pür-taksiri meclis-i âsâfanelerinde mahrem edüp ve nush-ı pendî şâmil ümem-i sâlîfe hikâyâtına mâül ve bu abâ-ı dâülerine fırka-i mâziyye hikâyâtları takrir ve tafsilüne izinle müsâ'ade buyurulmağın senâkâr-ı devletahları [3 a] dahi perverde-i derûn-ı hulâs-ı mahsûsum olan ed'iyeyi gaye (?) edâsı siyâkında Atina tevârihinden mahfûzum olan ba'zı hikâyât-ı pür iberi takririmden hazr-ı mevfürları olup tesvid-i mesfûru tebyiz ile fermân buyurdular» (yp. 2 a-3 a).

tedir; burdaları Atina kadılığı yaptığı sırada meydana getirmiştir(267a). Bundan anlaşılıyor ki, Arapça'dan tercüme yapacak kadar bu dile vâkıf idi. Gerek bu tercümelerden ve gerekse «*Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*»dan, bibliyografyaya dâir eserler bahsetmemektedir³⁸; aynı şekilde bu eseri yazan ve zikredilen tercüme-i hal eserlerinde bahsedilmemektedir³⁹.

Mahmud Efendi Atina tarihini kaleme almağa 1714/15 yılından sonra başlamıştı; muhtemelen o tarihe kadar çok meraklı olan ve bilgisini daima arttırmak isteyen yazar, eseri ile ilgili kaynak tespitine ve okuduğu eserlerden notlar almağa başlamıştı. Atina'da bulunan iki rahip ona Atina'nın eski ve orta-çağları hakkında bilgi temin etmekte büyük yardımcı olmuşlardı; bunlar Atina civarında mevcut «400 kilise ve 10 manastırın» rahibi⁴⁰ bulunan Sotiri (Sotiryadis) ve Kolari (Kleridis) idi⁴¹. Bunlardan birinin Atina piskoposu olduğu verilen bu bilginin ışığı altında tahmin edilebilir⁴². Atina'nın ilk ve orta çağlar tarihi için bu zatlar vasıtası ile Grekçe, Latince ve diğer (Efrenc) dillerde yazılmış eserlerden faydalanmıştır. Bu rahipler zikredilen dillerde yazılmış kaynakları zamanlarında konuşulan Grekçe'ye çevirmişler, Türkçe bilen bir diğer Rum da bunları yazar için Türkçe'ye çevirmiştir⁴³. Bu tercüme faaliyeti 1714 yılından önce olmuştur. Mahmud Efendi yapılan tercüme-i hal önce tashih etmiş, ondan sonra eseri için kullanmıştır. Eseri müsvedde haline getirmesine rağmen 1715'de vuku bulan Mora

38 Meselâ bk. Bağdadlı İsmail Paşa, *Keşfu's-sunân seyli*, İstanbul 1947, c. I-II.

39 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-1342, c. I-II.

40 «*In or about Athens were 200 Greek churches (most of which have been Temples) but not one quarter of them were used between 1671-1679*» (B. Randolph, *The Present state of the Morea*, London 1686, s. 23).

41 «*1127 sâl-i ferhunde feâl Atina diyârında hâlâ mevcûd olan 400 kilise ve 10 manastır papaz ve râhipleri reisleri olan Papa Kolari ve Papa Sotiri isimleriyle tesmiye olunan râhipler elsine-i efrenc ve yunan ve latin ve rumî târihlerinde vâkî Atina tevarihlerine tevaggul ve ilm ü ma'rifetleri tam olmağın fakir dahi Atina tevarihini Türkî lisâna tercüme etmek için mezkûr râhipleri tercih eyledik*» (yp. 2 a).

42 Atina piskoposu kasabanın güney batısına isabet eden bir evde ikamet etmekte idi (B. Randolph, *aynı eser*, s. 22).

43 «*zira nekre lisânlardan âhz olunup tercümanlar dahi Türkî lisânı bilmeyüp söyledükleri rumî lisânı ahar mütercime dahi muhtaç olduğumuzdan azim su'ubet ile usretler çekildi*» (yp. 4 a).

seferi ve iki defa İstanbul'a gidip gelmesi ve nihayet hacca gitmesi gibi vakıalar ona son şeklini vermesine engel olmuştur. Eserine son şeklini vermesi 1738 yılından sonra yani Anabolu'da bulunduğu sırada mümkün olmuştur⁴⁴; bunda Anabolu muhafızı olan Muhsin-zâde Mehmed Paşa⁴⁵'nin büyük teşviki olmuştur. Muhsin-zâde'nin sohbet meclislerinde sık sık tarihe ve eski devirlere dâir bilgiler veren ibret alınacak fıkra ve hikâyeler anlatan yazar, bu vasfından dolayı Mehmed Paşa'nın özel ilgisini üzerine çekmişti; bu arada müsvedde hâlinde olan Atina tarihini her türlü ıstılahdan âri, anlaşılır şekilde paşanın meclisinde zaman zaman parçalar halinde okumuş veya anlatmıştı. Muhsin-zâde Mehmed Paşa özellikle Atina tarihine dâir anlatılanlara büyük bir ilgi göstererek eseri artık temize çekmesini kendisinden istemiştir. Eserimizin yazarı bir köşede unutulmaya terkedilmiş gibi bir akıbete uğrayacak olan eserini bunun üzerine temize çekmeye teşebbüs etmiştir (yp. 2 b-3 a).

IV — Eserin kaynakları ve değeri

Tarih-i Medinetü'l-hükemâ'nın yegâne yazma nüshası daha önce de söylendiği gibi Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinin Revan Köşkü kitapları arasında 1411 numarada kayıtlıdır. 291 yaprak olan yazmanın 258 a ile 259 a arasında bulunan küçük bir boşluk ve 258 b ile 259 a sahifelerinin bağlantısız olması eserin bir noksanlığı olduğu intibahı uyandırmaktadır. Eserin ihtiva ettiği tarihî muhteva üç kısma ayrılabilir :

- 1) Atina şehri, Eğriboz adası ve Mora tarihi,
- 2) Zikredilen yerlerin Osmanlı-Türk devri tarihi,
- 3) 1688-1715 yılları arasında Atina'daki eski Grek eserleri hakkında verilen bilgi; yazar bazı eserlerin kendi zamanındaki durumları hakkında dikkati çeken bilgi vermektedir. Şüphesiz bu bilgiler bu san'at eserleri ile ilgilenen araştırmacılar için çok önemlidir⁴⁶.

Tarih-i Medinetü'l-hükemâ'nın 8 a-234 b yaprakları arası Atina'nın kuruluşu, Atina şehir devleti ve faaliyeti, Büyük İskender ve halefleri ile

44 Bk. s. 5, not 27.

45 Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın hayatı ve faaliyeti için bk. Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa*, İstanbul 1968 «Edebiyat Fakültesi Tarih Kütüphanesi, Doktora tezi».

46 Türk devrinde Atina'nın tavsifi için bk. James Morton Paton, *Chapters on Mediaeval and Renaissance Visitors to Greek Lands*, edited by L.A.P., Princeton 1951.

birlikte Roma ve Bizans devirlerini anlatmaktadır. 234 b'den itibaren Türk devri başlar ve eserin sonuna kadar devam eder. (291 b). Yazma 1715 yılı olayları ile birlikte sona erer. Mahmud Efendi Atina tarihini anlatırken yer yer İstanbul'a da atıflarda bulunmaktadır. Meselâ bu şekilde yapılan atıflardan İstanbul'un inşâ edilmesi (222 a v.d.) ve Ayasofya'nın binası (225 a v.d.) gibi bahisler uzun uzadıya anlatılmaktadır.

Mahmud Efendi Kolaridis ve Sotiri'nin tercüme ettiği kaynakları kullanmakla beraber⁴⁷ istifa ettiği tarihçilerin isimlerini de zikretmiştir. Zikrettiği bu tarihçiler Thukydides (M.Ö. 460/455-400?), Plutarkhos ve Diodoros'tur; bu kadar önemli olmayan diğer Latin yazarlarının isimlerini zikretmemektedir⁴⁸. «Efrenc tarihleri» nden faydalandığını söylemekle beraber ne olduğunu açıklamamakta, bu sebeple de neyi kasdettiği anlaşılamamaktadır. Şurasına işaret edilmelidir ki, tercümeleri yapanlar daima zikredilmekle beraber, yazar bazan tercümeleri yapanın doğrudan doğruya kendisi imiş gibi bir ifade kullanmaktadır (yp. 127 a, 147 a, 207 b, 229 b). Bu kısmen doğrudur; çünkü yukarıda da belirtildiği gibi adları geçen iki rahibin «Yunanca ve Latin ve Efrenc» tarihlerinden devrin Rumcasına yaptıkları tercümeleri ismi tesbit edilemeyen bir şahıs da Türkçe'ye çevirmiş, yazarmızda bu metin üzerinde çalışarak ifâdeyi düzeltmiş ve ona üslûb vermiştir.

Bazı tarihî olayları izah etmek icab ettiğiinde İslâm kaynaklarına müracaat etmiştir. Meselâ Büyük İskender hakkında bilgi verirken İbn Kesir, İbn Asakir gibi tarihçilerin fikirleri nakledilmiştir (yp. 205 b). Bu şekilde *Tefsir-i Kadî Beydavî*, *Tefsir-i Ebu's-suud* gibi eserlerden de başka mes'eleleri açıklamak hususunda yararlanılmıştır⁴⁹ (yp. 204 a, 205 a).

Türk devri anlatılırken de *Menakıb-ı Mahmud Paşa* (Mahmud Paşa hakkındaki sahifeler: 250 a-256 b) adlı anonim bir eser kullanılmıştır ki,

47 «tercümanımız olan Papa Kolarî ve Papa Sotiri nâm rahipler mezkûr tevârihlerden şöyle beyân ederler ki...» (yp. 8 a).

48 «ehl-i tevârihten İzmir'e karîb Elkarnais [Halikarnasos : Herodot] nâm hekim ve Atina hükemasından Tucicizi [Thukydides] nâm hekim ve Rume-lînden Livadya'ya karîb.... kal'esinden hâla harabdır Politarkhos [Plutarkhos] nâm hekim ve Mesina cezîresinden Davdoros [Diodoros] nâm mezkûr hükemâ rumî ve latin ve efrenc tevârihlerinden [4 b] dest-i islâma gelince Atina'da vâkî kudemâ ahvâlini tafsîlen ve Mora ahvâlini icmâlen».

49 «... ve buraya dek bî'l-cümle Tefsir-i Ebu's-suud'dan naklolunmuştur. Fezleke-i kelâm-ı Kur'an'da mezkûr olan Zu'l-karneyn'den murad Kadî Beydavî tefsirinden münfehîm olan İskender-i Rumî'dir ve Ebu's-suud Tefsir-i şerifinden münfehîm olan İskender-i Rumî'den». (207. b).

muhtemelen XV. yüzyıl sonlarında kaleme alınmıştı; Lâmiî Çelebi'nin (1472 - 1532) eseri de⁵⁰ Bayezid II. devrindeki Osmanlı - Venedik savaşları anlatılırken kullanılmıştır⁵¹. XVI. yüz yıl Osmanlı tarihleri de yazarın istifâde ettiği eserler arasında zikredilmelidir. Ancak bu sonuncu gruptan hangilerini kullandığı zikredilmemektedir. Eser birdenbire kronolojik sıra takip etmeksizin IV. Mehmed devrine (1648 - 1687) geçmektedir. Fakat bunda Mora ve havâlisinde herhangi bir olayın cereyan etmesinin de tesfri vardır (260 b). Bu da 1683 (h. 1094) tarihinden başlamaktadır. Fakat esas olarak IV. Mehmed'in tahttan indirildiği 1687 yılına atlamaktadır. Bilindiği gibi aynı tarihte Venedikliler Atina'yı ele-geçirmişlerdi. Bu tarihten sonra yazar, bir görgü şâhiti sıfatıyla çevrede cereyan eden olayları 1715 tarihine kadar yazmaktadır. Türk devri eserin 234'ncü yaprağından başlamakta ve eserin sonuna kadar (291 a) devam etmektedir; bu bakımdan, eserin ancak altıda biri Türk devrine isabet etmektedir. Bu kısımda eser Venedik tarafından Atina muhâsarası ve bu sırada şehrin bombardımana tutulması dolayısı ile tahrib edilen eserlerden bahsedildikten (yp. 262 a) sonra, şehrin Türkler tarafından geri alınması, Venedik elinde kalan diğer yerler için savaşlar (1688 - 1699) anlatılmaktadır (yp. 262 b - 266 a). Bu olayları takriben 1699 Karlofça andlaşması ile elden çıkmış Mora'yı geri almak için yapılan 1715 Osmanlı - Venedik savaşı anlatılmakta ve eserin sonuna kadar gitmektedir. Atina merkez olmak üzere bulunduğu bölgenin Osmanlı devri hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler mevcuttur. Özellikle 1715'de Mora'nın Venediklerden geri alınmasını anlatan olaylar hakkında, buna tahsis edilmiş Mora vekâynâmelerinden⁵² daha orijinal bilgi vermektedir.

V. Sonuç

Tarih-i Medinetü'l-hükemâ ilim adamları için bir kaç bakımdan önemlidir:

50 Bu bilgiler Molla Câmî'nin (1414-1492) *Şevahidü'n-nübüvve* adlı eserini Farsça'dan Türkçeye çevirmiş olan Lâmiî Çelebi'nin tercümesi kenarında yazılmıştır.

51 «Lâmiî Efendi kitab hocalarından olmağın merhum ve mağfûr Sultan Bayezid-i Veli ile ma'an Moton fethinde bulunmuş idi; ve şöyle tahrir ü beyân buyurdular ki...» (257 b).

52 Nâdir, *Fetih-nâme-i Mora*, Üniversite kütüphanesi, T.Y. nu. 2530; Râşid, *Fetih-nâme-i cezîre-i Mora*, Es'ad Efendi kütüphanesi, nu. 3655/4; Vâhid Mahtûmî, *Mora fetih-nâmesi*, nşr. Sevim Üngün, Tarih Dergisi, 20 (1965), s. 101-116, sayı 21 (1968), s. 169-180.

1) Atina'da uzun zaman kadı olarak hizmet eden bir Türk kadısının zamanına kadar bir Atina tarihi kaleme alması ve eserinde eski Atina tarihine özel bir ilgi göstermesi ilgi çekicidir. Osmanlı-Türk tarih yazıcılığına, devrinde fazla bir akis yapmamasına rağmen bir katkıdır.

2) Eserde 1688-1715 yılları arasında Atina şehrinin durumuna temas edilmektedir; özellikle eski âbideler üzerinde de durulmaktadır. Bunun aksine şehirdeki Türk eserlerine aynı derecede bir ilgi gösterilmemiştir.

3) Mahmud Efendi kadı olarak bulunduğu 1688-1715 yılları arasında şahit olduğu olayları eserine kaydetmiştir. Bu bakımdan bu kısımlar için eser birinci elden bir kaynak hüviyetine bürünmektedir.

Son söz olarak evvelce de işaret edildiği gibi bazı sahifelerin noksan olduğundan eserin tam olmaması diğer bazı noktalar hakkında hüküm verilmesi hususunda tereddüdler uyandırmaktadır. Eserde kullanılan terminoloji de ilgi çekicidir. Yazar eski Yunan tarihinde kullanılan tarihî terimleri değil, zamanında kullanılanları tercih etmiştir. İlkçağ Tarihinde geçen hükümdarlar için, daima zamanındaki Pâdisah, Sultan ve bey kelimelerini kullanmaktadır.

EKLER

1

«ve bî'z-zât kal'e derûnunda vâki' ba'zı ebniye-i acîbeyi seyr etmek için hareket-ı humayun murad olundukda pîş-i sâyebandan derûn-ı kal'eye varınca semend-i murğ-endâz-ı paylarına envâ'-ı akmişe ferş olundu. Ve kudûm-ı meymenet âsârları ol mekân-ı bî hemtâyı meymûn ve mubârek edüp ve vecdlerinden lem'an eden ervâr-ı dîn-i Muhammedî nûriyle zulmet-ı cehl ü küfrü ol ma'bed-i adîmi'l-emsâlden kam'u ref' edüp ve nazar-ı ayn-ı inâyetleri ol kenisayı' acîbü'l-binâya ta'alluk eyledikde hayf ola bu secde gâha zulmet-ı küfrile dolmuşdur deyüp sâir meftûhât olan kilâ' ve kasabatda ihyâ olunan cevâmi' ve mesâcid' âsâ bu ma'bed-i kadîmi dahi hayrat-ı humayuna ilhak ile ihyâ buyurup iki imâm ve dört müezzîn ve kayyım ve kandil-i firûz ve ferrâş ve bevvâblar [240 b] ve vâ'ız ve müderris vâz'olunup ve her birine kifâyet mikdârı vezâif ta'yîn olunup ve sâir mesârif-i câmi'-i müstevfâ görülüp ve câmi' sebebiyle bî'l-cümle kefere kal'e derûnunda ihrac ve dizdar kifâyet mikdârı neferatı ve kezalik ser azebân ve ser cebeci-yân ve ser topçuyan bî'l-cümle kifâyet mikdârı neferatları ile vaz' ve ta'yîn olunup derûn-ı kal'ede vâki' olan ebniye-i kadîme-i acîbe seyrân edüp ve dört kız sûretinde olan sütunlar² üzerine sâfi beyaz mermere binâ olunan köşk-i adîmi'l-misle cülûs-ı humayunları olup ve bundan akdem târih-i mezburda tafsilten tahrir olunan Atina'nın acâibât ve garâibâtına tevcih-i nazar-ı humayunları ta'allûku hasebiyle bir kaç gün Atina'da mekse bâ'is ve bâdi olmuşdur. Gerek derûn-ı kal'ede ve gerek derûn-ı varoşda ve gerek şehir etrafında âsâr-ı kudemaya seyr ü sülûk [241 a] etmişdir».

2

[238 b] «Sultan-ı muvahhidin gördü ki Atina feceresinden esb-i cihan peymaları payları turabına bir ahad gelüp ruy-i ibtihal ile ubûdiyet iz-

1 Parthenon mabedi.

2 Erekhtheion mabedinin karyatitleri (kız şeklindeki sütunlar).

hâr eylediler pür gazab olup Atina'nın şimal cânibi ravzât-ı cihan âsâ bağçeler ile müzeyyen ve bir mekân-ı irtifâ ile âlişân olduğundan ol cânibe atf-ı inan eylediler ve hiyâm-ı sâyebanlar kurulup ve bir mikdar zeytun eşcârı Atina şehri ve kal'esi tarîkine [238 b] hâil olmağın asakir-i zafer şî'ardan 300 mikdarı baltacı ol eşcârı kat' için ta'yîn olunup hâil olan eşcârı bî'l-cümle kat' eylediler ve çünkü baltacıların eşcârı kat'ı serî'ân inkiyada sebeb oldu. Rikâb-ı humayunda ve derûn-ı havasda baltacı ocağı müfrez bir ocak ta'yîn olundu ve hâlâ Atina ahâlisi baltacı ocağı bizim diyârımızda îcad ve vaz' olunmuşdur deyu tefâhur ederler ve kat'ı rakebe-i ehl-i tuğyan olan sultan-ı cihân Atina'da hayme-endâz olduğu bağçeler mekânına pâdişâh bağçeleri nâmile ol bağçeler nâmdâr oldular ve kefere pâdişâh demeyüp 'patşa' nâmiyle ol bağçeleri tesmiye ederler ve Atina keferesi bu ahvâle hayrân ve dembeste kaldılar ve her bir baltacı bir günde onar eşcâr zeytun kat' eylediler ve bî'l-cümle ol günde 3000 eşcârı kat' eylediler eğer bir kaç gün eşcârı [239 a] böyle kat'eder ise zeytun eşcârı kalmaz deyup mukaddemâ isti'mâl için Yenişehir sahrasına Atina tarafından giden Kocabaşı manastırının rahibini yine azîm hedâyâ ile hâkpây-ı humâyûna irsâl eylediler ve mezbûr râhib ubûdiyetini müştemil olan sefaretî pîşgâh-ı humayun-ı âlem gire ruy ber-hâk tebliğ eyledikde sultan-ı cihân adem-i istikbâllerini istihsâr eyledikde râhib-i mesfûr envâ'-ı tezelliül ile ubûdiyetini hâvi temenniler ile cevâbları şeyket-i sultan-ı âlemyan kulûblerine kemâl-i ra'b u hiras ihdâs edüp şehinşah-ı cihanşah kudûm ve bî'z-zât meymenet âsârlarile bu diyâr-ı celîlî'l-îtibarı meymûn ve mubârek edeceklerden cüzi âgahları olmayup ve ihtimâldir kûr u neng-ı gazanferân her biri gürkân ve şîran-ı zebân olmasunlar deyu emvâl ve evlâd ve nisvanlarını hıfz için kal'eye tahassun ve mahsûr oldular. Cihangîr-i âlem [239 b] dahi sıhhat-ı habere vâsıl olsun deyu Atina aslında Selânik vâlisine mülhak olmağın Selânik sancağına mutasarrıf olan Durak Beğ[e] mahsûr olan ahali-i Atina ahvâllerine ittıla' için râhib ile ma'an derûn-ı kal'eye dühûl için fermân olundu ve mîr-i mumâileyh kal'eye dâhil olup ve ahali-i Atina Durak Beğ hazretlerini envâ'-ı tazîm ile kal'e kapusundan hâric gelüp istikbâl olunup derûn-ı kal'ede ah-sen-i makam-ı makarları olan makama iclâs eylediler ve envâ'-ı tene'umat ile îzaz ve ikram olundukdan sonra pîş-i humayunda râhibin izhâr eylediği îzâra cümlesi makîrr ve mu'terif oldular ve mîr-i merkumu şefâ'at için takdîm edüp ve bî'l-cümle istirahat memuliyle kefen bergerdan koyup pîşgâh-ı sultan-ı sâhib kırana ruy ber zemîn vaz'ı ile tapu-yı ubûdiyyet izhâr eylediler. Sultan-ı [240 a] adîmü'l-akrân hazretlerinin dahi emvâc-ı bahr-ı re'fetleri dahi telâtum edüp cürm-i bî edeblerin atf edüp».

3

«... ve 98 de Badra ve Kastel ve Gördes alınup Mizistre ve Benefşeden mâ'ada bi'l-cümle Mora'ya mâlik oldu' ve 98 evâhırında gelüp Atina'yı muhasara eyledi [262 a] ve mahsûr olan ahmaklar ol câmi'-i kebîr² cümle milel-i kefare indlerinde makbûl ve mu'teber bir ma'bed-i kadim i'tibariyle top ve humbara ile ta'arruz olunmaz ümidiyle barut-ı siyahı câmi'-i mer-kum sahrınçlarına doldurdular ve mariz ve ihtiyar ve nisvan ve sıbyanların bi'l-cümle câmi'-i mezkûre idhal eylediler ve ol hâin-i dîn ü devlet Venedik feceresi kal'eyi almak sevdasında hâtırına siyanet-i ma'bed getürmeyüp ve bir humbara derûn-ı câmi'-i şerîfe gelüp ve câmi'de olan baruta isabet edüp ol câmi'-i cesimine zelzele-i azîm tari olup ve kırkar arşun tülü çâr-köşe mermer kirişler ve sâfi mermer rîhteden tavanlar ve tavan üstü dahi safi mermer kiremit olmağın bi'l-cümle münhedim olup derûnunda bulunan ehl-i îman 700 kadar câm-ı şehâdeti nûş eylemişlerdür; ve ba'zıların belinden aşağısını ol mermerler basup mantar mânend edüp ve belinden yukarusu taş aralığında [262 b] kalup ve ol azîm mermerleri ber taraf edüp mecrûh olmuşlardır. Bir vechile ihracı mümkün olmadığından ol derd-i mendâz leşleri bir kaç gün zîr-i sengistanda feryâd u figanları peyveste-i âsmân olarak cân-ı şîrinlerin arzu-yı cinân için teslim eylediler; ve ba'dehu mahsûrlar ekall-ı kalil kalup ve zahîreleri kalmayup bi'z-zarûri kal'eyi teslim eylediler ve bâki kalan müminât ve müminleri Anadolu yakasına Evrede(?) kıyalarına bıraktılar...».

4

«... ve Atina haliyetiü'l-hâliye [265 b] olmağla bi-nefsihî dizdari neferatiyle iskân için taleb eyledi. Ancak sâhib-i devlet ve kesirü'l-mürüvvet Atina ahalisi gurbet eder varise gelsün iskâna fermân vereyüm deyüp Âsitane'de mevcûd olan Atinalılar arz-ı hâl edüp vatanlarına rücu' için fermân taleb eyledüklerinde Eğriboz muhafızı Dramalı Vezîr İbrahim Paşa'ya hitaben Atina kal'esini zabt için fermân vusûlünde Eğriboz muhafazasında olan dergâh-ı âli kullarından üç yeniçeri odası ve iki cebeci odası ve iki topçu odası ve 300 terakkili serdengeçti sipahi ve Karababa muhafızı olan iki tuğlu Ebubekir Paşa, Atina kal'esi derûnunda sâkin-[olup] muhafaza için'

1. Krs. Silahdar Mehmed Ağa, Aynı eser, II, 273.

2. Parthenon mabedi.

ta'yin olundu. Mezbûr muhafızları Atina kal'esi derûnunda sâlimen iskân için Eğriboz muhafızı İbrahim Paşa'nın kethüdası, kapu halkıyla ve Eğribozlu Mehmed Paşa ve Eğriboz sancağı bi'l-cümle 2.000 mikdarı asker ile irsâl [266 a] eylediler ve suhûlet ile Atina'ya vusûl müyesser olup Atina kal'esine bilâ-harb u kıtal dâhil olup zabt eylediler ve etrafa hicret eden Atinalı rağbet edüp vatandan(?)..... ve kadiminden mülkleri yine herkese ihsan olundu».

5

«ve bi'l-cümle beyân olan asker Anadolu'dan ve serdârlar İstanbul'dan sefâin ile geldiler ve zehâir ve mühimmat-ı sefâin ile Eğriboz'a gelmişdir ve Eğriboz'da zehâir için azîm anbarlar ve mahzenler müceddeden binâ olunmuşdur bunlar [273 a] bu tedarükde Kapudan Paşa İstendil'i muhasara edüp azîm tazyik etmiş idi. Hatta İstendil'den atılan toplar limanlık havada Atina kıyılarında kurâ ahalileri işidirdi ve ba'zı Atina ahalisile İstefe'ye sâhib-i devlet hazretlerinin¹ istikbaline azîmet olundu. Ve Lonca câmi' kürsisinde guzât-ı muvahhidin niyyetlerini ta'lîm için her gün ba'de'z-zuhr va'z u nasihat ederdik. Hatta edâ-yı salât-ı cum'a için ol serdâr-ı merdân-ı gâziyân câmi'-i mezbûra teşrif eylediler ve cihâda müte'allik va'z olunup ve va'z arasında cezîre-i İstendil fethi istid'a olundukda sâhib-i devlet câmi-i şerîfe gelürken İstendil kal'esi fethi müjdesiyle müstahları gelmişdür² deyu kapucular kethüdası kürsiye gelüp sâhib-i devlet efendimiz şeyh efendi'ye tebşîr eyle deyu buyurdular dedüklerinde azîm şevk ü sürûr ile Mora[nın] Venedik[den] fethi için dahi du'alar olundu. Zira cezîre-i mezbûrenin izrarı cemî' sevâhil-i islâmiye'ye Mora'nın ziyân ve izrârından dahi azar idi; ve münâsib [273 b] du'alar ile kürsiden nüzul edüp ve yed-i müeyyedlerin takbîl murad eylediğimizde vermeyüp bir avuç altın ihsaniyle mesrûr-ı hürrem buyurdular.»

6

«sâhib-i devlet bi'l-cümle Mora kal'elerini 17 gün meteris çekmek ile feth eyledikde kendüye gurûr-ı azîm târi olup ve bundan akdem ba'zı fethi

1 Canım Hoca Mehmed Paşa.

2 Sadrazam Damad Ali Paşa.

3 Ada 3 Cemaziyulahir 1127 (= 6 Haziran 1715) de fethedilmiştir.

müeyesser olmayan kal'elerin serdârların ihmâl ve tekâsüllüne haml edüp ve ednâ kabahat ile nefy ve kal'e-bend eyledüğü vüzerâ ve vükelâyı b'l-cümle katl eyledi; ve harekât ve sekenâtların ve evza' ve kelimatların b'l-cümlesin tagyîr edüp ba'zı [289 a] ednâ cürümle cezâ-yı azîm emr ederdi ve haşyet üzere olup kendi reyile amel edüp gayri yerden sudûr eden reyi hüsnü istih-san: etmezdi. Mizistré avdetinde Trapoliçe'ye vusûlünde ednâ bahane ile Anabolu muhafızı [Kara] Osman Paşayı¹ katl eyledi ve Gümüş Mehmed Ağa'yı ve Atina'da nefy etdiği Haseki Kara Mustafa'yı ve Anadolu defter kethüdası Mustafa Efendi ve Eğriboz'da Şadırvan-ı uhrâ halifesini ve Mulkallaş(?) oğlunu ve Zâ'im oğlunu ve bunların emsâli niçe müstevcibü'l-katl olmiyanları katl eyledi; ve ba'dehu Ramazan-ı şerîf evâhırında Anabolu sahrasına hayme-endâz olup ve kılıç ve kaftan ve hançer ve envâ'-ı zî-kıymet hedâyâ ile taraf-ı sultân-ı celîlü's-şândan gelen Silâhdar Ağayı buluşturunup ve dîvan edüp hatt-ı humayun-ı şevket-makrûn kiraat olunup b'l-cümle ed'iyye-i cihandârî tekrar olunup² ve lâkin sâhib-i devlet tarafından bundan akdem dîvanlarda olan iltifât ve ru-yı dil olmadı ve Anabolu'ya girmede ve Kara Mustafa Paşa'yı b'l-cümle Mora'ya 20-30 bin asker ile serasker nasb eyledi ve Mora'yı tahrîr için erkân-ı devlet ricâlinden 10 muharrir ta'yîn eyledi». [290 a] «... ve fi'l-vâki' Mora avdetinde bâb-ı kerem mesdûd olup ateş ve gazabı mebzûl oldu ve İstefe'den hareket olunup Yenişehir'de [askere] ulûfe verilüp ve Körfeş seferi üzerine du'alar olunup ve ta'cîl ve şî-tâb ile Edirne'ye vusûl...».

1. Krş. Raşid, IV, 132 v.d.

2. Hatt-i humayun metni için bk. Raşid, IV, 136-138.